

Watertoren van Den Bosch

Stoere poortwachter

Jac. J. Luyckx

Het thema water staat centraal dit jaar. Een goede aanleiding om in de rubriek 'Aanzienlijke Huizen' ditmaal de schijnwerper te richten op de Watertoren van Den Bosch, sinds enige maanden het huis van het Jong Kunstenaarscollectief POST, eerder een gewaardeerd onderdak voor randgroepjongeren.

De markante watertoren van Den Bosch, als zodanig in 1887 in gebruik genomen en sinds 1974 op non actief, verheft zich als een soort stadswachter aan het begin van het Hinthamereinde, pal achter de vroegere vestingsmuren. In zijn opvallende verschijning voldoet het monumentale bouwwerk niet bepaald aan het klassieke beeld van een watertoren. 'Het lijkt meer een toren (met kantelen) van een middeleeuwse stad', vindt bouwhistoricus Harry Boekwijt van de gemeentelijke dienst Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM). 'Het architectonisch aanzien van zo'n beeldbepalend gebouw was voor de ontwerpers erg belangrijk, want: zo'n bouwwerk werd vaak gezien als prestige-object. Het lijkt wel of het gebouw de stoerheid van de oude stad 's-Hertogenbosch moest uitstralen.' De architect van deze stoere poortwachter heet Jan Kalff, maar omdat er in die tijd verschillende ontwerpers e.a. waren met die naam, bestaat bij bepaalde bouwwerken onduidelijkheid over de vraag om welke Jan Kalff het precies gaat. Volgens Harry Boekwijt is de Jan Kalff van de Bossche watertoren een vroegere hoofdgenieur van de Staatsspoorwegen.

*De machtige watertoren. Hoogte 33 meter.
(Foto: Olaf Smit, 2009)*

Harry Boekwijt (links) en Jan Moerbeek inspecteren de technische voorzieningen op de vijfde verdieping. (Foto: Olaf Smit, 2009)

De twee identieke rechthoekige vlakbodem-reservoirs van geklonken plaatijzer met een gezamenlijke capaciteit van 400 kubieke meter. (Foto: Olaf Smit, 2009)

Vlakbodem

De watertoren van Den Bosch is er een van het zogeheten vlakbodem-type. In het gebouw bevinden zich twee identieke rechthoekige vlakbodem-reservoirs van geklonken plaatijzer met een gezamenlijke capaciteit van 400 kubieke meter. (Ter oriëntatie: het gemiddelde van vergelijkbare watertoren-reservoirs omvat 450 kubieke meter).

De eerste watertorens in ons land, dikwijls ook met ronde of trechtervormige reservoirs, stammen uit de jaren 1830-1840. Aanvankelijk waren de waterreservoirs bestemd voor de watervoorziening van stoomlocomotieven. Pas vanaf het midden van de negentiende eeuw werden watertorens gebouwd voor de drinkwatervoorziening. En dat was nodig ook, want, vertelt Harry Boekwijt over 's-Hertogenbosch, de kwaliteit van het oppervlaktewater – met name de Binnendieze die immers als open riool werd gebruikt – was slecht. En grondwater dat werd opgepompt was door de aanwezigheid van het grote

aantal beerputten in de stad eveneens sterk vervuild. 'Het is dan ook niet verwonderlijk dat al in de achttiende eeuw tal van huizen van de beter gesitueerde burgerij waren voorzien van regenwaterkelders, die waren aangesloten op de dakgoot.'

Voor de drinkwatervoorziening in Den Bosch werd het water opgepompt onder de zandgronden bij Nuland, waar de waterleidingmaatschappij *Brabant Water* nog altijd een station heeft. 'De reservoirs waren bedoeld als buffervoorraad, waarbij de hoogte van de reservoirs voor de benodigde druk zorgde.' 'In eerste aanleg kreeg Den Bosch een waterleidingnet met een aantal gemeenschappelijke tappunten, waar men gratis water kon halen. Maar vanaf 1887 konden de Bossche burgers zich aanmelden voor een aansluiting op het waternet. Waarvan door de rijkere Bosschenaren dankbaar gebruik werd gemaakt. Telde het waterleidingnet van Den Bosch in 1887 nog maar 32 aansluitingen, een jaar later waren dat er al 462', aldus Boekwijt.¹

Anno 1885. De bewoners ogen jonger. (Foto: Olaf Smit, 2009)

‘In de exploitatie bleef men echter rekening houden met gratis waterverstrekking voor minder draagkrachtige burgers die zich geen aansluiting op het waterleidingnet konden veroorloven en aangewezen bleven op de gemeenschappelijke tappunten. Het gratis waterverbruik was echter beperkt tot veertig liter per dag. Maar daar ging men, omdat het gratis was, ver overheen. Toen het stadsbestuur watermeters ging aanbrenge, was dat gauw afgelopen...’

Standleidingen

Hoewel de ingebruikname van het waterleidingnet in 1887 was, vermeldt het kleurige tegeltableau met onder andere het Bossche stadswapen met de wildemannen, dat de boog boven de twee toegangsdeuren siert, het jaartal 1885. ‘Klopt’, zegt Harry Boekwilt, ‘toen was het gebouw klaar, maar de inrichting ervan duurde tot 1887’. Dat wordt ook bevestigd door het jaartal op een van de oude standleidingen die nog in het gebouw aanwezig zijn: 1886.

In voor- en achtergevel van de massieve bakstenen toren bevinden zich, van onder naar boven, twee

boogramen, twee halve-boogvensters, nog weer twee boogvensters en een rond bovenlicht; in de zijgevels zitten alleen twee boogvensters en het ronde bovenraam zoals men die ook voor en achter op gelijke hoogte aan de bovenzijde ziet.

Binnen was vroeger niet veel te zien. Tussen de begane grond en de reservoirs boven in de toren was slechts één tussenvloer. Hier bevonden zich de technische voorzieningen. Maar er waren ook veel ‘loze ruimten die in de loop der jaren volgepleurd zijn met tussenvloeren’. Zodoende telt de watertoren tegenwoordig zes verdiepingen en dat komt de *Atelierbeheersstichting 's-Hertogenbosch*, op zoek naar zoveel en zo goedkoop mogelijke werkruimte voor jonge kunstenaars natuurlijk goed uit. Naast het Jong Kunstenaarscollectief *POST* maakt ook de Bossche Kunstacademie er gebruik van, zo blijkt uit een kleine rondleiding door de coördinator van genoemde stichting, Jan Moerbeek. Gebroederlijk maken Kunstacademie en *POST* samen gebruik van de benedenverdieping, die deels expositieruimte, deels verkoopruimte is. Op de eerste verdieping bevindt zich de Galerie van de Kunstacademie, op de daarboven gelegen etages zijn atelierruimten voor *POST* en een paar zelfstandige kunstenaars.

De vijfde verdieping, ‘de allermooiste wat grootte en licht betreft’ stelt Jan Moerbeek terecht vast, mag echter niet gebruikt worden van de brandweer, omdat een goede vluchtmogelijkheid ontbreekt. Maar verder wordt elke ruimte optimaal benut, tot de keuken en de toiletten aan toe, want die zijn tegelijk expositieruimte.

Authentiek

Daarom betreurt Jan Moerbeek het eens te meer dat ‘de bovenste bak’ leeg moet blijven. Want niet alleen is deze verdieping zonder tussenwand groot en licht, en dus een ideale expositieruimte, maar bovendien oogt ze nog zeer authentiek. Die indruk wordt nog eens onderstreept door de oude standleidingen, die hier zitten: een enorme ‘leegloopleiding’, een ‘afsluiter hoge-druk’ en een ‘afsluiter stadstoevoer’, elk met een doorsnee van een halve meter of daaromtrent. De originele ‘naamkaartjes’ zitten er nog op. Daarboven bevinden zich de reservoirs, uiteraard ook authentiek.

Behalve de wenteltrap die de eerste vier verdiepingen aan elkaar knoopt, bevindt zich aan de voorkant van het gebouw het afgescheiden, letterlijk torenhoge trapportaal met daarin de oorspronkelijke houten, thans ‘noodtrap’, die tot de vijfde verdieping reikt.

De Nederlandse Watertorenstichting is best wel blij met de herbestemming die de Bossche kolos heeft

Links de pastorie van de (verdwenen) 'Bartjeskerk', in het midden de watertoren en rechts de Aawal. Een foto uit 1937. (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

gekregen, weet Harry Boekwijt. 'Want het is altijd een beetje het probleem wat je met een dergelijk, onhandelbaar gebouw moet doen.' Ook zelf acht de Bossche bouwhistoricus de nieuwe bestemming 'op zich een goede functie'; van de kant van de gemeente zou men eigenlijk 'een iets openbaardere, toegankelijker functie' willen zien, gelet ook op 'de gunstige locatie met een mooie uitkijk over de stad'.

'Maar om zo'n gebouw toegankelijker te maken zijn bepaalde voorzieningen nodig. En gezien de status van het gebouw als monument zijn de mogelijkheden daartoe beperkt.'

Vooralsnog prijst Jan Moerbeek zich gelukkig met de huidige bestemming van de watertoren. Waar het de bedoeling van de Atelierbeheersstichting 's-Hertogenbosch is om jonge kunstenaars in de stad te houden, heeft hij een bruikbaar instrument tot zijn beschikking gekregen. En hij onderstreept: 'Het zijn allemaal jongeren die hier werken. Er zijn er zelfs bij die nog op de Kunstacademie zitten.'

Noot

- 1 's-Hertogenbosch was erg laat met de ontwikkeling en aanleg van openbare voorzieningen. De stad bleef ver achter bij andere steden in ons land. Niet voor niets was het sterftecijfer buitensporig hoog. Van de 5654 woningen in de oude binnenstad waren er in 1906 maar liefst 774 die geen enkele drinkwatervoorziening hadden. 1391 waren gemeenschappelijk van drinkwater voorzien door 210 gemeentelijke tapkranen en 153 gemeentelijke pompen. 237 woningen waren voorzien van drinkwater, maar voldeden niet aan de voorschriften. Tenslotte waren er 3252 woningen die volgens de bouwvoorschriften van drinkwater waren voorzien. (Zie o.m. P. van Ginneken, 'Opkomst van de zorg voor de volksgezondheid en de volkshuisvesting', in: H. van den Eerenbeemt en L. Pirenne, *'s-Hertogenbosch op de drempel van de nieuwe tijd*, Nijmegen 1960)